

1. Ulusal Uygulamalı Etik Kongresi

12-13 Kasım, 2001

Doğayı “evimiz” Olarak Algılamak: Neo-Konfüçyüsçülüğün Çevre Etiği
Üzerine

Yard. Doç. Dr. İbrahim Özdemir

Ankara Üniversitesi

E-Mail: ibrozdemir@ttnet.net.tr

Doğayı “evimiz” Olarak Algılamak: Neo-Konfüçyüsçülüğün Çevre Etiği Üzerine

Yard. Doç. Dr. İbrahim Özdemir

Bu çalışmanın amacı dünyanın tanıdığı en eski felsefe geleneklerinden biri olan Konfüçyüzm’ün çevre sorunları bağlamında bizlere sunacağı/sunabileceği katkılara işaret etmektir. Konfüçyüs (m.ö. 551-479), etkisinin büyük ve kalıcı olması bakımından sadece Çin düşünce tarihinin değil, belki tüm düşünce tarihinin başta gelen düşünürlerinden biri olarak kabul edilmektedir.¹ Zira modernitenin tüm meydan okumalarına ve Weber’in “büyüye yer olmayan modern dünyada” kaybolup gideceğini sandığı geleneklerden biri olan Konfüçyüsçülük, özellikle çevre bunalımı söz konusu olduğunda yeniden dikkatleri üzerine çekmekte ve bu sorunların üstesinde gelmede bizlere basit ve pratik önerilerde bulunmaktadır. Dahası “tüm varlıkların birliğini” vurgulayarak insan-doğa arasında Descartes’ten bu yana var olagelen ikicil (dualist) ayırımı ortadan kaldırmaktadır. Bu nedenle Neo-Konfüçyüsçülüğün çevre bağlamında ileri sürdükleri, modernitenin sekülerleşme, akılcılık, bilim ve ilerleme gibi temel tezlerine bir eleştiriyi de beraberinde getirmektedir. Bilindiği gibi bir çok çevreci düşünür çevre bunalımının felsefi kökenlerini tartışırken, özellikle Kartezyen dualizmi, Newtoncu mekanik evren anlayışını, mücadeleyi vurgulayan ve “en uygun olanın yaşama” üstünlüğünü savunan Darwin’ci evrim kuramını ve aydınlanmanın sınırsız ve linear kalkınma projelerini ciddi olarak eleştirmektedirler.²

Bu bağlamda Konfüçyüsçü çevre felsefesini savunanlardan Feng Youlan’ın (1895-1990) eski bir Marksist olduğunu ve bir zamanlar savunduğu Marksist mücadele anlayışını terk ederek, bunun yerine hayatla uyum ve yardımlaşmayı esas alan Konfüçyüsçü anlayışı benimsemesi

¹ H. T. Störig, *İlkçağ Felsefesi: Hint Çin Yunan*, çev. Ömer Cemal Güngören, Yol Yayınları, İstanbul, 1994, 128.

² Darwinizm ve Sosyal Darwinizmin çevre sorunları bağlamında eleştirisi için bkz.: David Pepper, *Roots of Modern Environmentalism*, (London-Sydney: Croom Helm, 1984, 100-103.

dikkat çekicidir. Dahası Yulan gibi düşünen Çinli düşünürlerin sayısı hiç de az değildir.³ Bunların bir sonucu olarak, özellikle de Batıda Konfüçyüs düşüncesine karşı büyük bir ilgi gözlemlenmektedir.⁴ Aslında çevre bunalımının aşılmasında dinlerin oynayabileceği role ilk kez Lynn White ünlü *Science* dergisinde 1967’de yayınlanan “The Historical Roots of Ecological Crisis,” adlı makalesiyle dikkat çekmişti.⁵

Lynn özellikle iki noktayı vurgulamaktaydı: a) çevre bunalımının ortaya çıkmasında ve çözüm yollarının bulunmasında dinlerin oynayacağı rol, b) çağdaş çevre sorunlarını aşmada ve çevre felsefesi/felsefeleri oluşturmada farklı din ve geleneklerin bize sağlayacağı yeni bakış açıları ve kavrayışlar.

Batıda Konfüçyüsçülük başta olmak üzere Doğu din ve geleneklerine son zamanlarda gösterilen ilginin temelinde bu tür pratik endişelerin yattığı söylenebilir. Uzun süredir modernleşme ve kalkınma modeli olarak “aydınlanma projesini” esas alan Çin de bu bağlamda, yukarıda anılan Yulan örneğinde görüldüğü gibi, kendi geleneğini yeniden keşfetmekte ve yorumlamaktadır. Çin’in Konfüçyüzmü yeniden keşfetme ve yorumlamasında bazı pratik nedenlerin etkili olduğu görülmektedir. Çünkü Çin başta aşırı nüfus ve sanayileşmenin neden olduğu sorunlar olmak üzere bir çok sorunla karşı karşıyadır. Aslında Çin’de modernleşme anlamındaki Batılılaşmanın en hararetli ve köktenci taraftarları olan *Dört Mayıs Hareketi*’nin savunucuları bile, globalleşme ve çevre sorunları

³ Konfüçyüs ve Marksizmle ilgili olarak daha fazla bilgi için bkz.: Moody Jr., Peter R., “Asian Values”, *Journal of International Affairs*, Summer 96, Vol. 50, 1,166.

⁴ Tu Weiming, “The Ecological Turn in New Confucian Humanism: Implications for China and the World”, *Daedalus*, Fall 2001. Ayrıca bkz.: Moody Jr., Peter R. “Asian values”, *Journal of International Affairs*, Summer 96, Vol. 50, 1, 166; Mary Evelyn Tucker and John Berthrong, eds., *Confucianism and Ecology: The Interrelation of Heaven, Earth, and Humans* (Cambridge: Harvard University Center for the Study of World Religions, 1998); Hall, David L., and Roger T. Ames, *Thinking through Confucius*, Albany, N.Y.: State University of New York Press, 1987; Ivanhoe, Philip J., *Ethics in the Confucian Tradition: The Thought of Mencius and Wang Yang-ming*, American Academy of Religion Academy Series, no. 70, Atlanta, Ga.: Scholars Press,1990.

⁵ Lynn White, "The Historical Roots of Our Ecologic Crisis," *Science* 155 (1967) 1203-1207. Batı Dünyasındaki çevre ve dinle ilgili literatürün White’in makalesi etrafındaki tartışmalarla şekillendiği görülmektedir. Bu konuda hatırı sayılır bir literatür oluşmuştur. İlgili literatürün Internet adresi: <http://divweb.harvard.edu/csvpl/ee/bib/enba-001.htm>

çerçevesinde hem kendi geleneklerine hem de Batıya karşı daha eleştirel bir tutum geliştirmişleridir.⁶

Bu nedenle, Konfüçyüsçü çevre anlayışına global bir köy haline gelen/getirilmek istenen dünyada yeni bir hikaye/anlatı olarak bakılabilir. Daha doğrusu eski bir hikaye/türkünün yeniden yorumlanması olarak değerlendirilebilir. Bununla beraber, Batı felsefesine hakim kategorilerle Konfüçyüsçü geleneği anlamamanın zorluğu da açıktır. Bu sınırlamaların ve zorlukların farkında olarak “çevre etiği” bağlamında bu geleneği ele almaya çalışacağız.⁷ Ayrıca bu çalışmada daha çok Ortaçağdan sonra gelen ve 1911 devrimine dek süren ve Yeni Çağ Çin Felsefesi olarak kabul edilen Neo-Konfüçyüsçülüğün üzerinde durulacaktır.⁸

Bilindiği gibi Konfüçyüsçü öğretinin en önemli yanlarından birisi basitliği, anlaşılabilirliği ve uygulanabilir olmasıdır. Bu öğretinin temelini ise “kendini tanıma” ilkesi oluşturmaktadır. “Bireyin kompartımanlara ayrılamayacağı” ve benliğin (self) “aynı zamanda toplumsal, ahlaki, siyasi ve entelektüel” bir gerçeklik olduğu fikri bu düşünce sisteminin temelini oluşturmaktadır.⁹ Wing-tsit Chan’ın şu ifadeleri bu felsefenin en temel niteliklerini çok güzel özetlemektedir:

“Eğer tüm Çin felsefesini tek bir kelime ifade edebilseydi, bu kelime hümanizm olabilirdi. Ancak bu Mutlak Gücü inkar eden veya bir kenara iten bir hümanizm değil, belki insanın Gök’le olan birliğini itiraf eden bir

⁶ 4 Mayıs 1919 tarihinde Versailles Konferansında Japonlara karşı koyamayacak kadar zayıf olan savaş lordu hükümete karşı başlayan öğrenci hareketlerinden sonra bu dönem bu adla anılır olmuştur. 4 Mayıs taraftarları Konfüçyüsçülüğü “kör bir geleneğe körü körüne bağlanma” olarak görmüş ve şiddetle eleştirmişlerdi. Bkz.: Moody Jr., Peter R., “Asian Values”. Bu dönemle ilgili daha ayrıntılı tartışmalar için bkz.: Chou Tse-tsung, *The May Fourth Movement: Intellectual Change in Modern China*, Cambridge: Harvard University Press, 1960).

⁷ Konfüçyüsçü düşünceyi daha doğru anlayabilmek için kategorilerden hareket ederek yeni kategoriler ve bakış açıları sunan bir çalışma için bkz.: David Hall and Roger Ames, *Thinking Through Confucius* (Albany: State University of New York Press, 1987) ve David Hall and Roger Ames, *Anticipating China* (Albany: State University of New York Press, 1995).

⁸ Neo-Konfüçyüsçülük de kendi arasında dönemlere ayrılır: 1- Sung hanedanı dönemi (MS 960-1279), 2-Ming Dönemi (1368-1644), 3- Çung Dönemi (1644-1911). Bkz.: H. T. Störig, *İlkçağ Felsefesi: Hint Çin Yunan*, çev. Ömer Cemal Güngören, Yol Yayınları, İstanbul, 1994, 170-171.

⁹ Karyn L. Confucian Lai. “Moral Thinking”, *Philosophy East & West*, Apr95, Vol. 45, 2.

hümanizmdir. Bu alamdaki hümanizm doğuşundan bu yana Çin düşüncesine hakim olmuştur.”¹⁰

Ancak buradaki hümanizm kelimesi üzerinde biraz durulmalıdır. Söz konusu olan hümanizmin Batı düşünce geleneğinde görülen doğa ve insan arasındaki ayrımı vurgulayan dışlayıcı bir hümanizm olmayıp, doğa-insan birliğini vurgulayan içerici bir anlayış olduğu görülmektedir. Zira burada kullanıldığı anlamda “insanın ve Gögün birliğini ileri süren hümanizm ne seküler, ne de insan merkezlidir (anthropocentric). Bu anlayış her ne kadar bizim yer, beden, aile ve toplum içerisine gömüldüğümüzü ileri sürse de, kozmik düzenle uyum içerisinde olduğumuzu hiçbir zaman inkar etmez. Dünyevi, bedeni, ailevi ve toplumsal varlığımızı aşkın bir önemle birleştirmek sadece yüksek bir Konfüçyüsen ideal değil, aynı zamanda Konfüçyüzmin temel bir ilkesidir.”¹¹

Üzerinde durulması gereken diğer bir kavram ise özgünlük (authentic) kavramıdır. Konfüçyüsçü anlayışa göre:

“sadece ve sadece tamamen özgün olanlar doğalarını tam olarak geliştirebilirler. Eğer doğalarını tam olarak geliştirebilirlerse, başkalarının da doğalarını geliştirebilirler. Eğer başkalarının doğasını tam olarak geliştirebilirlerse, diğer varlıkların da doğasını geliştirebilirler. Eğer başka varlıkların doğasını tam olarak geliştirebilirlerse, işte o zaman *Göğü ve Yeri değiştirme ve geliştirme sürecinde yardımcı olabilirler*. Eğer Gögün ve Yerin değişme ve gelişme sürecine yardımcı olabilirlerse, o zaman Gök ve yerle beraber bir üçlü oluşturabilirler.”¹²

Bu felsefenin bir diğer özelliği de “ilişki-temelli” bir felsefe olmasıdır.¹³ Burada önemli olan bireyin toplumsal ilişkiler ağında ve kültürel çevrede saygı ve sorumluluk duygusuyla hareket etmesidir. Daha doğrusu insan hayatının anlamlı olabilmesi veya anlamlandırılabilmesi ancak toplumsal bir bağlamda mümkün olabilmektedir. Bu şu şekilde ifade edilmiştir:

Eskiler, erdemin ışığıyla ortalığın aydınlanması için önce devlet işlerini yoluna koyarlardı, devlet işlerini yoluna koymak için önce ev işlerini yoluna koyarlardı, ev işlerini yoluna koyabilmek için önce kendi

¹⁰ Tu Weiming, “The Ecological Turn in New Confucian Humanism: Implications for China and the World”, *Daedalus*, Fall 2001.

¹¹ A.g.m.

¹² Joseph A. Adler, a.g.m. italik eklenmiştir.

¹³ ibid.

kendilerine çeki düzen verirlerdi, kendi kendilerine çeki düzen verebilmek için önce kendi içlerindeki düzeni yoluna koyarlardı, kendi içlerindeki düzeni yoluna koyabilmek için önce düşüncelerini yoluna koyarlardı, düşüncelerini yoluna koyabilmek için ise önce bilgi eksikliklerini giderirlerdi.¹⁴

Görüldüğü gibi epistemoloji sorunu bu felsefenin çıkış noktasını oluşturmaktadır. Buradaki bilgi özellikle kendimiz hakkında doğru ve güvenilir bilgiye sahip olmaktır. Zira kendisi hakkında doğru bilgiye ulaşan birey, daha sonra adım adım ilerleyerek kendisinin varlık nedeni olarak ailesini, atalarını, içinde yetiştiği toplumsal bağlamı anlayacaktır. Buradan da, kendisini ve tüm bağlı olduğu diğer grupları kuşatan ve varlıklarının nedeni olarak Gök, Yer ve ikisi arasındaki binlerce varlığı keşfedecektir. Başka bir ifadeyle, insanın aile, toplum, devlet ve Gökle olan ilişkisi hep bu kendini tanımadan hareketle temellendirilmektedir. Buna göre insan kendini tanıyınca, ailesinin, doğanın ve Göğün bir parçası olduğunu ve onlardan ayrı olmadığını kavrayacaktır. Bu anlayışın bir sonucu ise, insanın iyiliğinin, bir parçası ve üyesi olduğu aile, toplum ve doğa ile uyum içinde olmasına bağlı olduğudur. Bundan hareketle, “evrenin önünde huşu ve saygı” duygusu, hayatımızı amaçlı ve anlamlı yapan mutlak gerçekliğe karşı cevap vermenin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır.

Bu geleneğin büyük ustalarından biri olan Mencius (M.Ö. 371-289), insanın Göğe karşı kendini tanımasını ve bundan çıkarması gereken sonuçları çok özlü olarak şöyle ortaya koyar:

“Bir insana kalbini tam olarak kavrama/anlama imkanı verilirse, kendi doğasını tam olarak anlayacaktır. Kendi doğasını bilen bir insan Göğü de bilecektir. Kalbini tutmakla ve doğasını yetiştirmekle Göğe hizmet etmektedir. İnsan ister genç biri ve isterse erdemli yaşlı biri olarak ölsün, amacının kararlılığında hiçbir değişiklik yapmaz. Mükemmel bir karakter ve metanetle başına geleceklere sağlam bir şekilde bekler.”¹⁵

Şimdi “ev” simgesinin konumuz açısından önemine dikkat çekmek istiyorum. Ancak öncelikle modern zamanlarda ev-ekoloji arasındaki etimolojik ilişkiyi 1866’da Ernst Haeckel’in kurduğuna işaret etmek yerinde olacaktır. Haeckel’in bu kavramı oluştururken de Yunanca “ev” anlamına

¹⁴ H. T. Störig, a.g.e., 138.

¹⁵ Adler, a.g.m.

gelen “oikos” ile “bilgi” anlamına gelen “logia” kelimelerinden yararlandığı bilinmektedir. Böylece "Ecology"nin anlamı “ev bilimi” olarak ortaya çıkmaktadır.¹⁶ Bu kavramlaştırma ile zımnen de olsa dünyanın evimiz olduğu ve bunun bizim için ifade ettiği anlam anlatılmak istenmiştir.

Çin düşüncesine bakıldığında dünyayı evimiz olarak algılamanın tarihinin çok eski olduğu görülmektedir. Ancak şu nokta da unutulmamalıdır: Klasik Çin düşüncesinde önemli olan “ev” ve “aile” iken, Neo-Konfüçyüsçülüğün yeni yorumcuları, “dünyayı” evimiz olarak tanımlayarak, ev imgesine yeni bir boyut kazandırmışlardır. Zira evimizin dirliği, düzeni ve iyiliği dünyamızın iyiliğine ve sağlıklı olmasına bağlı olduğunu “ev bilimi” olan Ekoloji Bilim ortaya koymaktadır. Ancak Neo-Konfüçyüs düşüncesinin “ev imgesi” bağlamında insan-doğa arasında kurduğu “organik” ilişkinin kökleri çok daha derinlere uzanmaktadır. Kısaca, tüm varlıklar arasında ortak bir akrabalık oluşmaktadır. Görüldüğü gibi insan-doğa arasındaki otantik ilişki “aile/ev halkı” imgesi üzerine kurulmaktadır. Akraba ilişkileri ise Konfüçyüs diskurunda tüm insan ilişkilerinin temel modelini oluşturmaktadır. Bu akraba ilişkilerinin insan dışındaki diğer doğa varlıklarını içerecek şekilde genişletilmesi ise en iyi ifadesini Neo-Konfüçyüsçü düşünür Chang Tsai'nin (1020-1070) şu sözlerinde bulmaktadır:

Gök babam, Yer ise annemdir. Çok küçük bir varlık olmama rağmen onların ortasında çok candan bir yer bulmaktayım. Bundan dolayı evreni dolduran her şeyi bedenim ve evreni yönlendiren her şeyi de doğam olarak kabul edeceğim. Tüm insanlar biraderlerim ve kız kardeşlerim, tüm varlıklar da arkadaşlarımdır.¹⁷

Tabii burada doğal olarak şöyle sorulabilir: İnsan ile doğal nesnelere arasındaki ilişki nasıl bir ilişkidir? Ailenin fertleri arasında bir kan bağı söz konusu iken, kaya ve ağaçlarla nasıl bir bağ söz konusu olacaktır? Bunlar

¹⁶ Donald Worster, *Nature's Economy: The Roots of Ecology* (Garden City, NY: Anchor Books, 1979), 192; ve David Kinsley, “Ecology and Religion: Ecological Spirituality”, *Cross-Cultural Perspective* (Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall, 1995) içinde, xv.

¹⁷ ibid. Batı düşüncesinde doğadaki varlıklara -kuşlar, böcekler ve hatta kurtlara- “kardeşlerim-bacılarım” diye hitap eden ve çevre konusunda ilginç ve farklı düşünceleri olan kişilerin başında Asisili Aziz Francis (Francis of Assisi, 1182-1226) gelmektedir. Bkz.: *Environmental Policy and Law*, 17/2 (1987), 88; Kenneth Cauthen, “Christianity and Ecology: The Emergence of Christian Biopolitics”, <http://www.frontiernet.net/~kenc/theodicy.htm>

meşru sorulardır. Bununla beraber Neo-Konfüçyüsçülüğün temel kavramlarında biri olan ch'i (hayati enerji) anlaşıldığında, insan-doğa arasındaki akrabalık bağı daha da netleşecektir. Chang Tsai'nin de belirttiği gibi, ch'i kavramı “doğa ile akrabalığın” felsefi temelini oluşturmaktadır: “İnsanlık ailesinin bir üyesi olarak insan (jen) diğer her şeyle *herhangi bir farklılık* olmadan bir beden oluşturur.”¹⁸ Buna da ortaklığın organik boyutu denilebilir. Tu Weiming'in ifadesiyle:

“Evrenle bir beden oluşturmanın harfi anlamı şudur: varoluşun tüm biçimleri (modalities) ch'i'den meydana geldiğinden insan hayatı kozmik süreci meydana getiren kan ve soluşun sürekli akışının bir parçasıdır. İnsan, böylece, kayalar, ağaçlar ve hayvanlarla organik olarak (ortak bir) bağı sahiptir.”¹⁹

Bununla yetinmez Weiming ve bazı somut örnekler sunar:

Kuyuya düşmek üzere olan bir çocuk gördüğümüzde hemen telaşa kapılır; çocuğa karşı merhamet ve şefkat hissederiz. Bu örnek bizlere insanlığımızın (ren) çocukla bir beden oluşturduğunu gösterir. Buna çocukla aynı cinse mensup olduğumuz şekilde itiraz edilebilir. Ancak, yine kesilmek üzere olan kuşların ve hayvanların acıklı seslerini duyduğumuzda onların acısını giderememenin acizliğinin verdiği duyguyu hissederiz. Bu da insanlığımızın kuşlar ve hayvanlarla bir beden oluşturduğunu gösterir. Buna da kuşların ve hayvanların bizler gibi duygu sahibi varlıklar olduğu şeklinde itiraz edilebilir. Ancak, ağaçların kırıldığı ve tahrip edildiğini gördüğümüz zaman yine bir acıma ve üzüntü hissini engelleyemeyiz. Bu da insanlığımızın bitkilerle bir beden oluşturduğunu gösterir. Buna da bitkilerin bizler gibi canlı olduğu söylenebilir. Hatta çini ve taşların kırıldığını ve parçalandığını gördüğümüzde bile bir üzüntü duygusunu engelleyemeyiz. Bu da insanlığımızın çini ve taşlarla bir beden oluşturduğunu gösterir.²⁰

Görüldüğü gibi Konfüçyüs felsefesine ilgi sadece bir nostalji ve romantizmden kaynaklanmamakta, aksine bazı pratik yönleri de içermektedir. Zira özgün (authentic) benlik kendisini çevre ile yaratıcı bir karşılıklı cevap verme (responsivness) ve geliştirmeye gösterir. Özgün insan kendisinin doğal olarak sahip olduğu moral potansiyelleri yaratıcılığın,

¹⁸ Joseph A. Adler, “Response and Responsibility: Chou Tun-i and Confucian Resources for Environmental Ethic” Mary Evelyn Tucker and John Berthrong, eds., *Confucianism and Ecology: The Interrelation of Heaven, Earth, and Humans* (Cambridge: Harvard University Center for the Study of World Religions, 1998) içinde, 123-149.

¹⁹ ibid.

²⁰ ibid.

hayatın ve gelişmenin ilkelerini de içeren doğal/moral düzene uymada ortaya koyar. Kişi kendisini Gök, Yer ve insanlığın tamamlanmasına katılarak tamamlar. Bundan dolayı, doğal çevreye karşı ahlaki bir cevap/sorumlulukla karşılık verecek şekilde kendini yetiştirmek, Neo-Konfüçyüsçü tabirle “özgün insan hayatının zorunlu bir ifadesidir”.²¹

Sonuç olarak, Neo-Konfüçyüsçü düşünce sisteminde insan ve doğa arasında bir ayırım ve dolayısıyla insanın kendine ve doğaya yabacılışması sorunu yoktur. Dahası, bu felsefe geleneği insana öncelikle özünü, daha sonrada bir parçası olduğu doğayı “doğru” olarak tanımayı önermektedir. Bunun sonucu ise, insan-çevre ilişkisini karşılıklı hak ve sorumluluklardan çok, karşılıklı “saygı” üzerine temellendirilmesidir. İnsan, üyesi olduğu aileye karşı sevgi ve saygıyla yükümlü olduğu gibi, üyesi olduğu “Gök, Yer ve binlerce varlığa” karşı da sevgi ve saygı temelli bir davranış geliştirmelidir. Alçakgönüllülük ve kanaatkarlıkla Aristoteles’in de “Golden Mean” olarak tanımladığı “Orta Yolu” takip ederek, Gök, Yer ve arasındaki her şeyin korunması ve geliştirilmesine katkıda bulunmalıdır.

²¹ ibid.